

МІСЦЕ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Роль та значення функцій права не можуть бути сталими. На певних історичних проміжках часу вони можуть змінюватися. Соціальне призначення права визначається потребами суспільного розвитку. Сучасний погляд на механізм дії права дозволяє поряд із нормативним регулюванням виокремлювати інформаційно-ціннісний вплив на суспільні відносини. Тенденції персоналізації, глобалізації, інформатизації та фрагментації суспільного життя підвищують роль інформаційної функції права, яка проявляє себе і на цивілістичному рівні. Здатність права впливати на суспільні відносини може бути реалізована через вплив на свідомість та поведінку їх учасників. Такий вплив стає можливим завдяки отриманню суб'єктами відповідної правової інформації.

Слід зазначити, що деякі питання інформаційної функції цивільного права побіжно розглядалися у процесі дослідження тих чи інших аспектів функціонування цивільного права та права взагалі (М. І. Байтін, О. О. Гаврилов, В. М. Кудрявцев, В. М. Лебедев, Д. А. Липинський, О. М. Лоцихін, І. В. Москаленко, А. Г. Михайлянц, Н. М. Оніщенко, М. С. Полевой, Т. М. Радько, М. М. Расолов, А. Я. Риженков, В. Г. Смирнов, Н. А. Чечина та ін.). Однак жодне із цих досліджень не було спеціально присвячене дослідженню проблем інформаційної функції цивільного права.

Інформаційна функція цивільного права — це інформаційний напрямок впливу цивільного права на суспільні відносини та інформаційне соціальне призначення цивільного права. Інформаційна функція цивільного права надає змогу ознайомитися із засобами цивільного права у задоволенні прав і правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином задовольнити свої потреби, гарантіями суб'єктивних прав, способами їх захисту, можливостями мінімізувати витрати.

Структуру інформаційної функції цивільного права становлять суб'єкт інформаційної функції цивільного права, об'єкт інформаційної функції цивільного права, зміст інформаційної функції цивільного права, засоби реалізації інформаційної функції цивільного права.

Під засобами реалізації інформаційної функції цивільного права розуміються засоби забезпечення впливу цивільного права в інформаційному напрямку.

Суб'єктивне цивільне право є найважливішим елементом правового регулювання та відіграє важливу роль у його механізмі [1, 10; 2, 18], таким чином є важливим засобом реалізації інформаційної функції цивільного права. Суб'єктивне право визначається як «міра дозволеної поведінки уповноваженої особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб та належить їй для задоволення її інтересів» [3, 347–353].

Відправним, провідним елементом механізму правового регулювання є юри-

дичні норми. Саме норма права містить загальну (абстрактну) програму (модель) поведінки суб'єктів, розраховану на невизначене коло осіб і невизначене число випадків реалізації. Іншим елементом механізму правового регулювання є правовідношення — конкретна модель поведінки для конкретних суб'єктів, програма дій у певній соціально-юридичній ситуації [4, 16]. Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної. Виникнення суб'єктивного цивільного права пов'язується цивільно-правовою нормою з наявністю або відсутністю передбачених у ній обставин (юридичних фактів). Отже, крім правової норми для виникнення суб'єктивного права потрібна також наявність певного юридичного факту або сукупності фактів (юридичного складу). Разом з тим існування в особи суб'єктивного права неможливо за відсутності у нього правосуб'єктності. Будь-яке правовідношення може виникнути лише при наявності певних передумов. О. О. Красавчиков до них відносить норму права, правосуб'єктність та юридичний факт [5, 50]. Як зазначає Ю. К. Толстой, норма права та правоздатність, яку автор ототожнює з правосуб'єктністю, називаються абстрактними або загальними передумовами правовідносин, юридичний факт — конкретною його передумовою [6, 3]. Оскільки відсутність зв'язку права та обов'язку, який йому кореспондується, позбавляє право істотного його елемента — забезпеченості і, таким чином, реалізація суб'єктивного цивільного права є неможливою поза правовідносинами [7, 218], то з наведеного вище зрозуміло, що виникнення будь-якого суб'єктивного цивільного права є результатом взаємодії цивільно-правової норми, цивільної правоздатності і юридичного факту. Саме про наявність останніх інформує суб'єктивне цивільне право. Наявність у свою чергу юридичного факту теж має великий інформаційний потенціал. У підручнику з цивільного права за редакцією Є. О. Харитонова наводиться таке визначення юридичних фактів: «Юридичні факти — це обставини, з якими норми права пов'язують настання правових наслідків — встановлення, зміну, припинення або інші трансформації правовідносин» [8, 264].

Для механізму юридичного регулювання є характерним усвідомлення саме юридичних наслідків певних умов, фактів та поступків. Психологічні форми усвідомлення такого зв'язку окремими індивідами, соціальними групами можуть бути різними, але логічний їх зміст єдиний: усвідомлення дійсних або можливих, бажаних або небажаних юридичних наслідків певної поведінки. Передбачення особою можливих наслідків, що настануть з появою певного юридичного факту, є важливою умовою для здійснення нею захисту прав та виконання юридичних обов'язків. Суб'єкт права на основі закріплених у нормі юридичних фактів з високим ступенем вірогідності може зробити прогноз тих наслідків, які мають настати, якщо він своїми діями «матеріалізує» дану нормативну модель факту [9, 147].

На думку В. Б. Ісакова, в галузі права люди не тільки орієнтуються на правові наслідки, але й враховують юридичні факти, які ці наслідки обумовлюють [4, 17]. Поява одних юридичних фактів відповідає інтересам суб'єктів, і вони роблять необхідні кроки для того, щоб ці факти виникли (підстави для

преміювання, заохочення, надання відстрочок і пільг), появи інших юридичних фактів намагаються уникнути (підстави для застосування мір відповідальності, пропуск строків позовної давності і т.д.). Юридичні факти, таким чином, — не пасивний елемент механізму правового регулювання. Встановлення тих або інших юридичних фактів може використовуватися і реально використовується законодавством як засіб впливу на поведінку суб'єктів. Важливим є те, які соціальні обставини можуть і повинні мати юридичне значення, як з маси важливих і другорядних ознак соціальної ситуації вибрати саме ті, які повинні стати юридичними фактами. У процесі вибору юридичних фактів можна виділити кілька кроків.

Перший крок — визначення місця юридичних фактів у загальній концепції цивільно-правового регулювання. Перш ніж конструювати конкретні склади, необхідно вирішити питання, яким методом будуть регулюватися дані відносини, яка група юридичних засобів буде притягнута для їхнього впорядкування. При цьому принципове значення має точно вивірене співвідношення між строго визначеними юридичними фактами та обсягом вільного розсуду. Для адміністративного методу це співвідношення одне, для цивілістичного — інше. Невірне визначення місця юридичних фактів у загальній картині правового регулювання — стратегічна помилка, яку дуже важко виправити надалі.

Другий крок у виборі юридичних фактів — визначення соціально-юридичної ситуації (або виду ситуації), що служить об'єктом правового впливу. Завдання полягає в тому, щоб у ланцюзі суспільних відносин знайти ланку, максимально зручну для правового регулювання. Очевидно, що далеко не кожна ділянка суспільних відносин підходить для цих цілей.

Соціально-юридична ситуація повинна відповідати ряду вимог. По-перше, вона повинна бути об'єктивно контрольованою, зручною для соціального контролю з використанням правових засобів. Залежно від змісту, складу учасників і т.д. соціальна ситуація може більшою або меншою мірою піддаватися соціально-правовому контролю. Велике значення для такого контролю має наявність надійних організаційних засобів, необхідних матеріальних і кадрових ресурсів. Але справа, звичайно, не тільки в цьому. Соціально-правовий контроль — не повинен вести до вторгнення в особисте життя громадян, ущемляти їхні законні права та інтереси. Ситуація, що підлягає юридичному регулюванню, повинна бути визначеною. Достатньо визначеними повинні бути коло учасників відносин, їхні соціальні ролі, характер соціальної суперечності. Чим більше коло обмежень передбачене санкцією норми, тим більш точно повинні бути визначені факти, за яких вона застосовується.

У правовому регулюванні варто прагнути використати соціальні ситуації з мінімальним розкидом варіантів. Ситуації з великою варіабільністю ускладнюють правове регулювання, оскільки правотворчий орган зіштовхується з необхідністю охопити єдиним правилом велику кількість неоднорідних випадків. Ускладнення виникають й у правозастосовчій практиці при кваліфікації цих ситуацій.

Зрозуміло, існує чимало випадків, коли законодавство змушене регламен-

тувати соціальні ситуації з більшим розкидом варіантів. Тут можливі й застосовуються різні юридичні рішення. Складну різноманітну ситуацію можна розбити на декілька відносно простих ситуацій. У конструкції правового регулювання можна ввести індивідуально обумовлені факти. У поєднанні із системою процесуальних гарантій ці засоби забезпечують надійне регулювання великих масивів ситуацій.

Правильне визначення загальної структури правового регулювання та безпосередньої ділянки впливу (юридичної ситуації) дозволяє зробити третій крок — перейти безпосередньо до вибору юридичних фактів. Обираючи юридичні факти, треба виходити з того, що юридичне значення факту ґрунтується на його соціальному значенні. Так, досягнення повноліття — свідчення розумової та фізичної зрілості людини, її здатності брати участь у широкому колі соціальних відносин, нести повну відповідальність за свої дії. Саме із цього випливає і юридичне значення факту. Якби факт повноліття не мав соціальної цінності, він не міг би мати і юридичного значення.

Залучення тих або інших обставин до орбіти правового регулювання залежить не тільки від соціально-економічних причин, але й чималою мірою від рівня розвитку законодавства, зрілості наукової думки, правових традицій, що існують у державі. Вибір юридичних фактів — складне творче завдання, розв'язуване в процесі розробки нормативного акта, при кодифікації законодавства та у ряді інших випадків.

У підручнику за редакцією Є. О. Харитонова зазначається, що «підстави виникнення, припинення і трансформацій цивільних правовідносин ґрунтовно відрізняються від юридичних фактів в інших галузях права за видами, змістом і характером правових наслідків. Зокрема, цивільні права і обов'язки виникають (припиняються, змінюються тощо) не лише з підстав, передбачених актами цивільного законодавства, але також внаслідок дій суб'єктів цивільних відносин, котрі на підґрунті загальних засад цивільного права (законодавства) породжують відповідні цивільні права і обов'язки» [8, 29].

У більшості цивільних кодексів юридичні факти конкретизуються. У підручнику за редакцією Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора [10] виділяються «декілька рівнів встановлення підстав виникнення цивільних прав і обов'язків: загальний, спеціальний і окремий». Так, загальний автором відноситься до загальних засад цивільного права і вказуються безпосередньо у ст. 11 ЦК України. Це найбільш широкий перелік таких підстав, що власне максимально наближений до доктрини юридичних фактів взагалі. Спеціальний порядок виникнення цивільних прав має підгалузевий чи інституційний характер. Так, підстави виникнення права власності вказані у ст. 328 ЦК України. Окремо регулюється набуття прав на речі, що обмежені у цивільному обороті. Так, види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких в обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти обмежено оборотоздатні), визначаються у спеціальному порядку, встановленому законом. Спеціально врегульовано підстави припинення прав (довіреності), зобов'язань тощо.

Для цивільного права характерна більша в порівнянні з адміністративним правом і менша в порівнянні з кримінальним правом деталізація юридичних фактів [4, 56]. Більш деталізоване визначення суб'єктів або об'єктів правових відносин у нормах цивільного права дозволяє зняти частину інформаційного «навантаження» із системи юридичних фактів. Що ж стосується адміністративного права, то там питома вага інформаційного «навантаження» переноситься здебільшого на визначення суб'єктів. Це необхідно враховувати при вдосконалюванні регулювання в галузях права, при розробці нормативних актів, у процесі кодифікації законодавства.

Інформаційний потенціал юридичних фактів розкривається також у визначенні мотивів поведінки особи. Хоча сам по собі мотив здійснення тих або інших юридичних дій не є юридичним фактом, але правильне його встановлення значною мірою сприяє з'ясуванню реальних відносин сторін, допомагає суду в оцінці доказів, що, у свою чергу, прямо відбивається на обґрунтованості судового рішення. Необхідність встановлення мотивів поведінки впливає з того, що дії людей не безмотивні, не безцільні. Однак мотиви, з погляду норм цивільного права, не набувають юридичного значення самі по собі [5, 82]. Будучи внутрішніми імпульсами, внутрішніми пружинами, що спонукують особу до здійснення певних вчинків, мотиви поведінки як найблагородніші, так і аморальні, оскільки вони залишилися лише у свідомості тієї або іншої особи та не одержали свого об'єктивного вираження в діях останнього, байдужі для норм права. Правильно зрозумілі мотиви поведінки допомагають зв'язати між собою на перший погляд зовсім розрізнені та нічим не обумовлені факти. Коли ж останні будуть взяті у певному зв'язку та послідовності, процес застосування норм цивільного права буде значно полегшений і міра правильності висновків суду з розглянутих ним у справі фактичних обставин буде значно вищою. Інформування про значення юридичних фактів сприяє зменшенню застосування примусу у зв'язку з освідомленістю та зацікавленістю суб'єкта у настанні зазначених юридичних фактів. Для забезпечення виконання кожним суб'єктом своїх обов'язків та реалізації належних йому прав необхідно, щоб кожен суб'єкт знав, коли вони виникають або припиняються, що вимагає не лише вчинення відповідних правороз'яснювальних дій, але й відповідного стану правової регламентації юридичних фактів.

Література

1. Мичурина Л. В. Суб'єктивное право в системе юридических средств гражданско-правового регулирования: структурно-функциональный анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Мичурина. — М., 2004. — 26 с.
2. Хохлова Е. М. Суб'єктивное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. М. Хохлова. — Саратов, 2008. — 26 с.
3. Харитонов Є. О. Реалізація та захист суб'єктивних прав через призму класифікації правовідносин / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Актуальні проблеми політики. — 2002. — Вип. 13–14. — С. 347–353.
4. Исаков Б. Ю. Юридические факты в российском праве / Б. Ю. Исаков. — М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 1998. — 48 с.

5. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М. : Госюриздат, 1958. — 182 с.
6. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. — 88 с.
7. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М. : Юрид. лит., 1974. — 340 с.
8. Цивільне право України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — 640 с.
9. Сивяков В. Н. Функции юридических фактов // Вопросы теории государства и права. — Саратов, 1988. — С. 147.
10. Цивільне право України. Курс лекцій. У 6 т. Т. 1, кн. 2 / за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. — Х. : Еспада, 2004. — 392 с.

Анотація

Матійко М. В. Місце юридичних фактів у реалізації інформаційної функції цивільного права. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню засобів реалізації інформаційної функції цивільного права. Розглядаються інформаційні властивості юридичних фактів, як обставин, з якими норми права пов'язують настання правових наслідків — встановлення, зміну, припинення або інші трансформації правовідносин. Дається визначення засобам реалізації інформаційної функції цивільного права. Зазначається, що засоби реалізації функції цивільного права — це засоби забезпечення впливу цивільного права у певному напрямку (мова йде не про засоби забезпечення реалізації правил поведінки, які знаходяться в нормах права, а про засоби забезпечення впливу права, галузей права в певних напрямках). Висловлюються пропозиції щодо посилення інформаційної функції цивільного права шляхом вдосконалення структури нормативно-правових актів, розкриття інформаційних можливостей юридичних фактів у цивільному праві. Сформульовано пропозиції щодо посилення інформаційної функції цивільного права шляхом внесення змін до законодавства України.

Ключові слова: цивільне право, функції цивільного права, інформаційна функція права, вплив цивільного права, призначення цивільного права.

Аннотация

Матийко И. В. Место юридических фактов в реализации информационной функции гражданского права. — Статья.

Статья посвящена анализу способов реализации информационной функции гражданского права. В ней рассмотрено понятие информационной функции гражданского права. Исследована структура информационной функции гражданского права, которую составляют субъект, объект, содержание и способы реализации информационной функции гражданского права. Рассматриваются информационные свойства юридических фактов как обстоятельств, с которыми нормы права связывают наступление правовых последствий — установление, изменение, прекращение правоотношений. Высказываются предложения относительно усиления информационной функции гражданского права путем усовершенствования структуры нормативно-правовых актов, раскрытия информационных возможностей юридических фактов в гражданском праве. На основании осуществленного исследования сформулированы предложения по усовершенствованию действующего гражданского законодательства.

Ключевые слова: гражданское право, функции гражданского права, информационная функция права, воздействие гражданского права, назначение гражданского права.

Summary

Matiyko N. V. Law facts in realization of the informational function of civil law. — Article.

The thesis is devoted to the research of the informational function of civil law. The means of realization of the informational function of civil law are characterized in the thesis. Propositions on strengthening of the informational function of civil law are formulated, those on amending the Ukrainian legislation.

Keywords: civil law, functions of civil law, informational function of law, influence of civil law, purpose of civil law.